

НЕВІДОМИЙ ЕТЮД ІВАНА МИКИТЕНКА

У видавництві «Журнал «Всесвіт» готується до друку фундаментальна книга спогадів *Олега-Леся МИКИТЕНКА «Роки і долі. Біографія одного роду»*, яка має вийти друком у травні біжучого 2024 року. Книга вперше розкриває всі таємниці життя, творчості і смерті знакового в 20–30-х рр. ХХ ст. українського письменника Івана Кіндратовича Микитенка (1897–1937), одного з перших авторів нашого часопису. Поміж інших – часом сенсаційних матеріалів – ми відшукали невідомий етюд письменника, який ніколи й ніде не друкувався. Водночас цей текст розкриває абсолютно невідомі грані Івана Микитенка в його болючих пошуках себе як українського митця нової модерної епохи, сповненої психологізму й авангардових рис. Ми попросили прокоментувати етюд «Ремонт людини» теоретика літератури й компаративіста, кандидата філологічних наук Дмитра Дроздовського. Подаємо текст етюду точно так і в тому ж контексті, як він репрезентований в книзі спогадів «Роки і долі» *Олега-Леся Микитенка*. Щоб уникнути плутанини, весь цей великий фрагмент книги беремо в лапки. Статтю Д. Третьякова, на яку посилається Іван Кіндратович, незважаючи на значні зусилля, нам поки що так і не вдалося розшукати.

*Юрій Олегович МИКИТЕНКО,
відповідальний редактор-упорядник книги «Роки і долі»*

«Ще один прозовий текст був записаний у блокноті І. Микитенка того року вірогідно під час перебування у Рівному. Текст цей ніколи не друкувався і, очевидно, не призначався для друку, і може свідчити, з одного боку, що І. Микитенку було затісно в рамках суто реалістичних літературних прийомів, а з іншого — про глибокий інтерес автора-медика до людської

психіки, заголовка цей текст не має, хоч двома сторінками вище в блокноті записано заголовок: «Ремонт людини. Етюд», див. статтю проф. Д. Третьякова, «Литерат. приложение», «Известия», суббота 5 мая 1923 г.». Через 2 сторінки після «трьох зірочок» вгорі сторінки починається текст, писаний без закреслень фіолетовим чорнилом, чітким почерком:

На фото І. К. Микитенко в студентські роки, 1924 р.

* * *

«Михтодя забили махновці в 1919 р., як було проти них повстання. Застукали в хаті й пустили 2 чи 3 кулі в спину. Я при тому не був. Приїхав, коли родичі справляли панихиду на 7-й день чи що...»

* * *

А ця історія, що я маю розказати, то вона трапилася не так і при таких обставинах.

В хаті стояло щось здорове, ніби варстат для ткання. В кутку під образами сиділа жінка, в гіпсовій макітерці замість хустки, молода дівчина з куреником (?кучериками?) на лобі й суфльор — трохи поодаль, щось вони грали — з якоїсь п'єси. І було мені дуже боляче, сльози просто не давали дихати. Я аж вибіг на ганок і там зарідав. Мені полегшало. Тоді я згадав, що в темній боковочці стоїть у пляшці ще торішня сеча, — її принесла якась жінка, щоб я подивився, чи є в ній білок. Я був забув про ту сечу і оце, приїхавши, побачив її за скринькою. Мені стало соромно, — ще подумають, що то моя — так, мовляв, і покинув. Тоді я взяв пляшку й виніс на двір. Став виливати її проти струмочка води, що тік із калюжі після дощу. І коли виливав, то на воду сипались яскорці, спочатку круглі, потім загострені. Раптом вони зашуміли вогнистим колом на брудній поверхні калюжі і з них виткнулась невідома голова з білими, як дріг настобурченими вусами, й фиркнула. Бризки розлетілись. Всі зареготали.

Я повернувся до ганку й побачив: на дверях стоїть сім'я і ще кілька сусідів, а до них підходить Михтодь з двома незнайомими чоловіками і посміхається. Він був у тій самій сорочці з вишитою манішкою, в чоботях з порепаними твердими халявами й закрученими убік і вверх носками, в піджачку і в «бежових» штанах.

Ступав якось трохи дерев'яно шкутильгаючи, як і раніш на ліву ногу.

Пам'ятаю, що я дуже зрадів. Знову мені здавило серце, я кинувся до нього, хотів

поцілувати, але од зубів, що сіріли з-за сухих губ, і од піджака йшов дух глибокої землі, переточеної червою та жуками. Яюсь він увесь ізлежався і сплюскнув. Тому я не міг примусити себе на поцілунок і тільки подав йому руку. Він високо підніс свою руку і, все посміхаючись, ляпнув мене по долоні. Його рука прилипла до моєї так, ніби була вона проклеєна загірклим салом, під нею виразно я почув, як хлюпнула (?) від удару фасція долоні.

— Ну як там у вас? — спитав його, щоб зразу поставити питання руба, — нічого під землею, чи кепсько?

Тим часом подумав, що мені все це сниться. Але він стис мені руку дужче й товстим і гострим нігтем прорізав мені шкіру на долоні, коло великого пальця. Я непомітно глянув собі на руку й побачив синьочервону ранку, з якої текла кров. Ранка боляче щеміла.

Дійсність була очевидна. Тут підійшов Левко й поздоровкався з батьком, став докоряти мені, що я погано зробив, ви-кликавши батька з домовини тоді саме, коли мати десь на машині. Він був переконаний, що я мав таку силу.

Пам'ятаю, що говорили й розпитували більше наші, а Михтодь тільки посміхався. Очевидно, йому тяжко було говорити.

Зрештою, ми кудись пішли за ворота. Мені здавалося, що це ми йдемо на кладовище, я почав відставати од гурту. Тоді Михтодь обернувся до мене й промовив посміхаючись:

— Страх?

Я відповів, що нічого подібного. — Але твердо рішивши не йти за ними далі, збочив і підліз під якийсь шаплик, що стояв у нас у хаті під стіною.

Там я сидів заплющивши очі і чув, що йде між ними жвава розмова. Розмова саме йшла про те, в який спосіб можна втікти з домовини. Один чолов'яга доводив, що він зовсім уже придумав, як це зробити, треба тільки доброго каната й лантуха. В лантух можна хоч би землі набрати, перекинувши каната через шию можна, як по якомусь то химерному поліспастові, підняти угору з домовини.

Суперечка щодалі (?) йшла жвавіш. Я почув, що Михтодь теж почав уже говорити. І тому я насмілюся розплющити очі й виглянути із-під шапки. Тут я ще раз переконався, що мені не сниться, бо на стіні висіла лямпочка 8-й №, що вчора лише купила дружина, й пригадав, що через три дні у мене іспити по діагностиці, а потім по оперативній хірургії.

Серце сильно застукало, аж я надзвичайно чітко почув акцент на другому тоні артерії легенів, певне в мене від всієї цієї неспованки (зустріч із Михтодем) почався застої крові у малому колі кровлувириту (кровицвириту?). Через те й акцент на 2-ому тоні. Продушено згадав решту сердечних тонів і на яких місцях їх вислуховувати...

Потім рішив знов виглянути. І коли виглянув, то побачив, що Михтодь щільно прилип до стіни, зробився тонкий і напівпрозорий. Від нього лишилась тінь. Він навіть не посміхався вже, а просто розтавав на очах.

А чоловік у кутку з безумними очима балакав сам до себе й надівши собі на шию зашморга прив'язував до нижчого

кінець (кінця?) довгого лантуха, напханого різним барахлою. Цей лантух мусив затягти зашморга на шиї і в такий спосіб звільнити божевільного чоловіка з домовини (його життя).

Я раптом зрозумів увесь жах.

— Він божевільний!

...Хотів кинутися до нього, щоб зірвати з шиї прокинутого (?) зашморга. Але ранка на руці знову боляче защеміла, я широко розплющив очі.

І побачив світлий день.»

Іван Микитенко, мій батько, наскільки я знаю його з розповідей мами, з його творів, з архівних матеріалів, був людиною цілком раціональною, далекою і від релігійних уявлень, і від ідеалістичних або містичних ідей. Тому цей текст можна було б розглядати як запис кошмарного сну на ґрунті спогадів про свого реального земляка Митрофана Коляду, якого справді забили махновці 1919 року, та про його сина Левка, племінника І. Микитенка, або ж як «лабораторну спробу» молодого літератора дати своєрідний психологічний етюд «Ремонт людини».

Дмитро Дроздовський,

кандидат філологічних наук

ПРО ЗНАЙДЕНИЙ ТВІР «РЕМОНТ ЛЮДИНИ. ЕТЮД» ІВАНА МИКИТЕНКА

В етюді «Ремонт людини» Івана Микитенка (1924 р. згідно із щоденниковим записом Олега Івановича Микитенка) представлено виразний сюрреалістичний малюнок. Твір у жанровому плані має характер фрагмента, який може бути виявом фантазії, психічного розладу або ж сновидної дійсності. Фінал етюдів відкритий. Відчутний властивий творам 1920-х рр. (В. Підмогильний та ін.) по-

тяг до фізіологізації наративу. Загалом поетика етюдів експресіоністська, з виразною художньою мовою й особливим синтаксисом, який динамізує наратив і сприяє відчуттю «рваності» стилю. Йдеться про особливий психологічний реалістичний реєстр.

В етюдів оприявлена психологічно-екзистенційна драма наратора, який розповідає про вияви насильства й трагічні наслідки

історичних конфліктів. Наратив підкреслює важливість мотиву збереження та передання спогадів про минулі події, які впливають на колективну пам'ять та уявлення про історію.

Михтодя забили махновці в 1919 р., як було проти них повстання. Застукали в хаті й пустили 2 чи 3 кулі в спину. Я при тому не був. Приїхав, коли родичі справляли панихиду на 7-й день чи що...

Сюрреалістичні інтенції посилюють художню репрезентацію психологічної екзистенції персонажа. Поетика етюду увиразнює можливі альтернативні версії розвитку сюжету, залишаючи поле для інтерпретацій. І. Микитенко написав етюд-фрагмент, у якому ключовим первнем наративного поля є *сновидне й символічне*. Прозовий етюд І.Микитенка з відкритим фіналом та сюрреалістичним малюнком може бути інтерпретований як вияв фантазії стосовно історичної реальності. Достеменно не відомо, чи відбулося насправді те, про що йдеться у творі. Увиразнена тенденція стосовно фізіологізації наративу, що є рисою експресіоністського напрямку та літературного стилю 1920-х рр.

Художня мова в етюді вражає своєю експресивністю: спостерігаємо експлікацію властивих експресіонізму образів і мотивів (біль, кров, страх, смерть, сни). Такі образи викликають потужні емоції в аспекті рецепції та передають атмосферу, що доповнює естетичне враження від твору.

Речення також відзначаються експресивністю. Ключові мотиви та образи створюють атмосферу напруження й емоційної напруги, які переносять читача в особливий світ хисткої дійсності.

Пам'ятаю, що говорили й розпитували більше наші, а Михтодь тільки посміхався. Очевидно, йому тяжко було говорити.

Зрештою ми кудись пішли за ворота. Мені здавалося, що це ми йдемо

на кладовище, я почав відставати од гурту. Тоді Михтодь обернувся до мене й промовив посміхаючись:

– Страх?

Я відповів, що нічого погібного. – Але твердо рішивши не йти за ними далі, збочив і пігліз під якийсь шаплик, що стояв у нас у хаті під стіною.

«Ремонт людини» – історія про насильство, якого зазнавали під час революційних подій 1919 р. Письменник утверджує важливість збереження й передання пам'яті про трагедії минулого, які впливають на сприйняття історії.

Твір містить багато емоційно значущих елементів (образ сечі, концепт страху, сльози тощо). Етюд може бути сприйнятий як символічне *визволення* оповідача від минулого або страхів, позбавлення себе негативних емоцій. Розбрикування сечі на водній поверхні, що викликає появу яскорців, символічно репрезентує те, що прийняття й розв'язання неприємних ситуацій може призвести до несподіваних результатів, які допомагають оповідачу впоратися з травматичним минулим. У наративі етюду сеча представлена як зримий матеріальний об'єкт із конкретними характеристиками. Опис торішньої «знахідки» поєднує в собі фізіологічні та символічні аспекти.

В одному фрагменті твору описана реакція персонажа на зустріч з *іншим*, що зображено докладно, з художніми деталями, які підсилюють атмосферу несподіваності та відтінки хисткого часу. Запах глибокої землі та образи смерті, розкладання викликають відразу й нагадують про час.

В етюді розкрито комплекс внутрішніх відчуттів та зовнішніх сприйнятів екзистенції, що викликає неприємні асоціації в оповідача. Відтінки психологічних та фізичних реакцій підкреслюють напружене емоційне полотно сцени, додавання згаданих вище деталей створює напружену атмосферу.

Наприкінці тексту підкреслюється буквально фізичне відчуття персонажем реальності,

її психофізіологічної екзистенції. Наратор починає сумніватися в справжності подій, проте раптовий біль і згадування ранки яскраво передає емоційне та фізичне буття, що може бути реальним, а не просто сном чи грою розуму. Зображена сцена з раною загострює читачку рецепцію.

В етюді репрезентовано внутрішній конфлікт головного героя, який вирішує не піддатися страху. Персонаж демонструє свою відчайдушність та ризик у намаганні врятувати себе від чогось небезпечного, що оприявлено в наративі етюду від самого початку.

В одному фрагменті етюду зображено планування втечі з домовини. Хоча ця ситуація може бути також метафорою або символом. Розмова про спосіб втечі може відображати бажання уникнути реальності або ув'язненості у власних екзистенціях.

Спостерігаємо чіткий опис виразних фізичних симптомів головного героя під час зустрічі з Михтодем. Герой реагує на це емоційно, що підкреслює напругу та стан неспокою, викликаний зустріччю. Опис фізичних реакцій допомагає поглибити характеристику персонажа та створити атмосферу експресії, екзистенційного напруження. Відчуття божевілля підсилює напруження в тексті.

В одному епізоді оприявлена ситуація, де головний герой розповідає про божевілля чоловіка, який намагається собі завдати шкоду. Ця сцена створює емоційну напругу, підсилюючи драматичність ситуації та додаючи відчуття тривожної небезпеки.

А чоловік у кутку з безумними очима балакав сам до себе й нагівши собі на шию зашморга прив'язував до нижчого кінець (кінця?) довгого лантуха, напханого різним барахлом. Цей лантух мусив затягти зашморга на шиї і в такий спосіб звільнити божевільного чоловіка з домовини (– його життя).

Я раптом зрозумів увесь жах.

– Він божевільний!

...Хотів кинутися до нього, щоб зірвати з шиї прокинутого (?) зашморга. Але ранка на руці знову боляче защемила, я широко розплющив очі.

Отже, в нововіднайденому етюді І. Микитенка, який є важливою знахідкою для істориків української літератури ХХ століття й теоретиків літератури, помічаємо тенденцію до вияву символізованої тілесності, екзистенційного психологізму та символічних образів, що увиразнюють експресіоністську поезику. Власне, психоаналітичні натяжки, наявні в етюді, не дивні для автора-професійного лікаря-невропатолога, в колі інтересів якого на той час перебувала й психіатрія. Щодо історико-літературного аспекту: ми спостерігаємо ситуацію напружених пошуків свого творчого спрямування, оскільки цілком очевидно, що письменнику ставало тісно в обіймах реалізму, який через 10 років потому став офіційним «творчим методом» української літератури. ■

